

МАВЛОНО ЖАЛОЛИДДИН РУМИЙ ҲАЁТИ: ИБРАТ ВА ҲИКМАТ КЎЗГУСИ

Мардонова Мадина

Тошкент давлат шарқшунослик университети
стажёр тадқиқотчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Шарқнинг буюк мутафаккири ва шоири, тасаввуф таълимотининг улуғ намояндаси, “Мавлавия” тариқатининг асосчиси Мавлоно Жалолiddин Румийнинг ҳаётига оид айрим фактлар тарихий ва адабий манбалар берган маълумотлар асосида қайта кўриб чиқилади. Румий ҳаёт йўли билан боғлиқ баъзи бир чалкашликларга ойдинлик киритилади.

Калим сўзлар: Мавлоно Жалолiddин Румий, тасаввуф, мутасаввиф, ориф, “Маснавийи маънавий”, “Девони кабир”, “Китоби маъориф”, Баҳо Валад, “Валаднома”, Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий, Афлокий, “Манокиб ул-орифин”, Султон Валад, Шамсиддин Табризий.

ABSTRACT

This article, based on information provided by historical and literary sources, examines some facts from the life of the great thinker and poet of the East, the great representative of the teachings of Sufism, the founder of the Sufi order "Mavlaviya" Maulana Jalaluddin Rumi. Some confusion related to Rumi's life is cleared up.

Key words: Maulana Jalaluddin Rumi, Sufism, mystic, scholar, "Masnaviyi Ma'navi", "Devoni Kabir", "Kitobi Maarif", Baha Walad, "Valadnama", Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termizi, Afloki, "Manokib ul-Arifin", Sultan Walad, Shamsiddin Tabrizi.

АННОТАЦИЯ

В данной статье на основе сведений, предоставленных историческими и литературными источниками, рассматриваются некоторые факты из жизни великого мыслителя и поэта Востока, великого представителя учение суфизма, основателя суфийского ордена «Мавлавия» Мауланы Джалалуддина Руми. Проясняется некоторые путаницы, связанные с жизни Руми.

Ключевые слова: Маулана Джалалуддин Руми, суфизм, мистик, ученый, «Маснавийи Ма'нави», «Девони Кабир», «Китоби Маариф», Баха Валад, «Валаднама», Саййид Бурхониддин Мухаққик Термизи, Афлоки, «Манокиб уль-Арифин», Султан Валад, Шамсиддин Табризи.

КИРИШ

Буюк мутасаввиф ва шоир, форс-тожик адабиётининг улуғ намоёндаси, “Мавлавия” тариқатининг асосчиси Мавлоно Жалолоддин Балх шаҳрида 1204 йилда дунёга келди. Унинг “Румий” ва “Мавлоно Румий” номи билан шуҳрат қозонишининг боиси Туркиянинг Қуния шаҳрида узоқ муддат истиқомат қилганлигидир. Чунки Румийнинг ўзи ҳам доим ўзини хуросонлик деб ҳисоблаган, ўз шаҳри ва ҳамшаҳарларини яхши кўрган, уларни ҳеч қачон унутмаган [9,5]. Бинобарин, Мавлавий ўзининг хуросонлик эканлигини қатъий таъкидлаган. Бу ҳақда “Девони кабир”да ҳам ёзади:

*Аз Хуросонам кашидий то бари юнониён,
То баромўзам бад-ишон, то қунам хушмазҳабий.*

Маъноси: *Хуросонимдан юнонлар (диёрига)ча олиб кетдинг, токи уларга гўзал динни ўргатай.*

Мавлоно Жалолоддиннинг отаси Муҳаммад бин Хусайн Хатибий бўлиб, ўз даврида Баҳоуддин Валад номи билан танилган ва лақаби Султон ул-уламо бўлган. У 1230 йилда, яъни, саксон беш ёшида вафот этди. Баҳоуддин Валад тасаввуф тариқатининг улуғларидан бўлиб, Шамсиддин Аҳмад Афлокийнинг ёзишча унинг сўфийлик “жун чакмони” (хирқаси), яъни силсиласи Аҳмад Ғаззолийга бориб тақалади. У амри-маъруф аҳли бўлиб, бемаза ва бемаъни одатлардан узоқ юрар, доимо кўпчилик ҳамроҳлигида бўларди. Озар Бегдилийнинг “Оташкада” тазкирасида ёзишча, усиз жасад ташқарига чиқмаган ва усиз ҳеч қандай йиғин ўтказилмаган. У доимо фалсафа ҳақимлари ва бошқаларни инкор, шариат қоидаларига бўйсунган ва дини Аҳмадийни [2,193] тарғиб қилган. Хос ва авом уни қўллаб қувватлаган” [5, 194]. Унинг ёзган асарлари зиёлилар орасида ўзига хос бир меҳр-муҳаббат ва ихлос билан ўқилгани туфайли катта шуҳрат қозонган эди. Айниқса, унинг “Маъорифи Баҳои Валад” китоби улкан эътиборга сазовор бўлди.

Ушбу китоб, яъни, “Китоби маъориф” Баҳо Валаднинг маъруза ва ваъзларидан ташкил топган мажмуа бўлиб, Мавлоно ва унга эргашган орифлар дунёқарашига ўзига хос равишда таъсир кўрсатди. Ҳатто, “Китоби маъориф”да “Маснавийи маънавий”да акс этирилган кўпгина масалаларнинг изи ва илдизини кўриш мумкин.

Мавлоно отаси Баҳо Валад вафот этган пайтда йигирма тўрт ёшли йигит эди. Отаси ўғлининг ўз ўрнига ўтиришини, ваъз ва йиғин гиламини ёйиб, фатво бериш усулларини ўрганишини истарди. Тўғриси, бу борада ўғлига васият ҳам

қилган эди. Мавлоно бу ҳунарни бир йил, яъни, Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий маслағи билан танишгунча давом эттирди.

Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизийнинг ўзи ҳақиқат толибларидан бўлиб, Баҳо Валад (Жалоллиддин отаси)нинг муридларидан ҳисобланарди. У Балхда Баҳо Валад мажлисларида қатнашиб, ундан илм ўрганган ва унинг чин муридларидан бирига айланган эди. “Валаднома”дан маълум бўлишича, Мавлавий Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизийнинг олдига ўзи боради. “Саййид, Мавлонога турли илмларни ўргатади ва унинг қол илмида (Қол илми – исботлаш йўли билан моҳиятини тушуниш ва тушинтириш мумкин бўлган илм) зеҳни ўткирлигини англаб, Худовандгорнинг оёқларини ўпа бошлади, тинмай офаринлар айтиб, дерди: - Диний ва яқиний (аниқ ҳужжат ва аниқ далил-исботларга асосланган илм) илмлар бўйича мартаба ва даражада отадан олдинга ўтдинг, аммо падари бузургворларинг ҳам қол илмида комил ва ҳам ҳол (ҳол илми – фақат эътиқод йўли билан моҳиятини тушуниш ва билиш мумкин бўлган илм, тасаввуф) илмида мукамал эди. Ҳол илмига ҳам жиддий эътибор беришингни хоҳлайман ва у маъно ҳазрат шайхимдан менга ўтган ҳол илмида зоҳиран ва ботинан отангнинг вориси бўлишинг ва айнан отангга ўхшаш учун ҳам уни мендан ўзлаштир. Мавлоно саййиднинг бу сўзларини қулоққа олди ва унга мурид тушди”. Ушбу маълумотни Афлокийнинг “Маноқиб ул-орифин”, Аҳмад Розийнинг “Ҳафт иқлим”, Жомийнинг “Нафаҳот ул-унс” асарлари ҳам тасдиқлайди.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

“Маноқиб ул-орифин” муаллифининг ёзишича, Мавлоно отаси вафотидан сўнг Шомга борди. Бурҳониддин уни то Қайсариягача кузатиб борди, лекин ундан кейин Мавлонога ҳамроҳ бўла олмади. Мавлоно Ҳалаб шаҳрига бориб, зоҳирий билимларни ўрганишга киришди. Бу пайтларда Дамашқ ва Ҳалаб шаҳарлари исломий билимларнинг муҳим марказлари ҳисобланиб, Марказий Осиё ва Эроннинг кўпгина уламолари мўғул ҳужуми натижасида у ёққа ўтиб кетган ва ўша ерда турғун бўлиб қолган эдилар. У Ҳалабдан сўнг Дамашққа борди ва тўрт йил у диёрда илму дониш билан шуғулланди. Афлокийнинг ёзишига қараганда, “Ҳазрат Мавлоно Дамашққа келиши билан шаҳар уламолари ва акобирлари, ким бўлишидан қатъий назар уни кутиб олдилар ва Муқаддасия мадрасасидан жой бериб, унинг хизматида бўлдилар. У ниҳоят жиддий риёзат чекиб дин илми билан машғул бўлди”. Мавлоно шу шаҳарда Шайх ул-акбар Муҳйиддин ибн ал-Арабий билан мулоқотда бўлди.

Мавлоно жами етти йил Дамашқ ва Ҳалабда яшаб, сўнг Қўнёга равона бўлди, Қайсарияга етиб келгач, Бурҳониддиннинг олдига келди ва унинг

шогирдлари қаторига қўшилди. У тўққиз йил Бурхониддин Муҳаққиқ Термизий хизматида бўлиб, унинг ўқувчи талабаси бўлди. 1230 йилда Румга қайтди, Бурхониддин эса Қайсарияда қолди ва ўша ерда вафот этди. Афлокий ёзади: “Бурхониддин вафот этаётган пайтда бу рубоийни ўқийди:

*Эй дўст, қабулам куну жонам биситон,
Мастам куну аз ду жаҳонам биситон.
Бо ҳарчи дилам қарор гирад бе ту,
Оташ ба ман андар зану онам биситон.*

Маъноси: *Эй дўст, мени қабул эт, жонимни олгин. Маст айлаб, икки дунёимни олгин. Сенсиз нима билан қалбим ором топса, менга ўт қўйиб, ўшани мандан олгин.*

Бурхониддин Термизий вафот этгач, Мавлоно деярли беш йил (1240-1244) отаси ва аждоди анъанасига кўра мадрасада фикҳ ва дин илмларидан дарс беришга киришди. Ҳар куни тўрт юзга яқин шариат илми толиблари унинг дарси ва ҳузурида ҳозир бўлардилар. Шунингдек, ўша замон фақиҳлари ва дин пешволари одати бўйича зикр уюштиришар ва халқни ҳудоғўйликка ундашарди.

Шамсиддин Муҳаммад бин Малиқдод асли табризлик эди [9,57]. Мавлоно унинг таъсирида ўзгача ҳолга тушиб, зуҳддан ишққа етишган шахс ҳ.к. 642 жумодул-охир ойининг йигирма олтинчи куни (1244 йил) Қўнёга боради. Бу пайтда у олтмиш ёшда эди. Шамсиддин Қўнё уфқида ва Мавлоно йиғинида порлаб нур сочишдан олдин кўп шаҳарларда ва улуғ зотлар хизматида бўлди. Баъзида мактабда муаллимлик ҳам қилди, майда-чуйда ишлар билан ҳам шуғулланди. “Маош берганда кечиктириб важ-баҳона қилар ва дерди: - Ҳаммаси йиғилсин, менинг қарзим бор, қутулишим керак. Ногоҳ “Ташқарига чик”, дея ғойиб бўларди”. Ва ўн тўрт ой Ҳалаб шаҳарида мадрасада заҳмат чекди. “У доим қора рангли намад чакмон киярди ва унинг тариқати пирларини Табриз комиллари деб аташарди”.

Шундай қилиб, Шамс Қўнёда “шакарфурушлар карвонсаройига тушди ва бир хужра олди. Халқ катта тожир экан, деб ўйлаши учун хужраси эшигига икки-уч динорлик кулф осиб, калитини дасторининг бир чеккасига боғлаб, елкаси узра ташлаб қўярди. Аслида эса хужрасида қамишдан тўқилган эски ва синиқ бўйра, кўза ва болишдан бошқа ҳеч вақо йўқ эди. Шамснинг Мавлоно билан дийдор кўришиши ҳақида баён қилинган фикрлар анчагина. Масалан, Афлокий “Маноқиб ул-орифийн” китобида келтиришича, бир куни Мавлоно

пахтафурушлар мадрасасидан чиқиб, йўрға от устида ўтирган эди. Толиби илмлар ва донишмандлар унга ҳамроҳ бўлиб кузатиб борар эдилар. Тўсатдан Шамсиддин Табрзий унга тўқнаш келиб қолди ва Мавлонодан сўради: - Боязид улуғроқми ё Муҳаммад? Мавлоно айтди: - Бу қанақа савол? Муҳаммад охирги пайғамбар. Унинг Боязидга қандай алоқаси бор? Шамсиддин айтди: - Бўлмаса нега Муҳаммад “Бизнинг урф-одатимиз маърифат туфайлидир” деса, Боязид “Бизнинг шаънимиз улуғдир” дейди? Мавлоно бу савол ҳайбатидан лол бўлиб, ҳушидан кетди. У ўзига келгач, Шамсиддин Мавлононинг кўлини ушлаб, пиёда юриб ўз мадрасасига олиб келиб, ҳужрасига келтирди ва қирқ кун бу ер ҳеч бир зотни киритмади. Мавлононинг бир неча байтига аҳамият берсангиз, бу сўзларнинг унга яқинлигини сезасиз:

*Манам он ногаҳон туро дида
Гашта сар то ба но ҳама дида.
Жони ман ҳамчу мурғи девона,
Дар ғамат аз газоф паррида.*

Маъноси: *Менман, ўша сени тўстдан кўриб қолган, сени кўриб бошдан-оёқ кўзга айланган. Менинг жоним ақлидан айрилган қуш каби сенинг дардингда бекорга учиб кетди.*

Жомий ҳам “Нафоҳот ул-унс”да шу ривоятни нақл қилади. “Ал-жавоҳир ул-мазийа” китобининг муаллифи Муҳйиддин Абдулқодир (х.к.775-969) эса бошқа ривоятни келтиради. Давлатшоҳ Самарқандий тазкирасида эса Шамснинг Мавлавий билан дийдор кўришиш ривоят бошқа бир тарздадир [2,196-197].

Ибн Батута XIV асрда келтирган ривоят ҳам мисол бўлиб хизмат қилиши мумкин[3,187].

Афлокий ва Давлатшоҳ келтирган ривояти чалкашлиқдан холи эмас, чунки Шамс саволи жуда содда, жўн ва оддийдир. Ҳатто тариқатда ғўр кишилар ҳам бунга ўхшаш саволларга жавоб беришга ожиз эмаслар. Қандай қилиб, ҳаёти ибтидосида ирфон ҳақиқатлари билан танишган ва тасаввуф бешигида тарбия топган Мавлоно бу саволни жавобсиз қолдириши мумкин?![9,60]

Афлокий Мавлоно билан Шамсиддиннинг Шомда юз берган мулоқоти ҳақида келтирган ҳикоятини бу ерда айнан келтириш ўринлидир:

“Шундай қилиб, ривоят қиладиларки, бир куни (Мавлоно) Дамашқ майдонида сайр қилиб юрган эди. Халойиқ орасида ажиб бир кишига дуч келиб қолди: у эгнида қора чакмон ва бошига намад кулоҳ кийиб, айланиб юрарди. У Ҳазрат Мавлонога етиши билан унинг муборак қўлларини ўпиб деди: – Эй, маънолар оламининг моҳир устози, бизни топ”. Ва ул ҳазрат Мавлоно Шамсиддин Табризий эдилар”. Аммо Мавлононинг ўғли Султон Валаднинг ривояти “Валаднома”да қуйидагича: Мавлононинг Шамсиддинга бўлган меҳри, набийлик, расуллик ва калимуллоҳлик мақомларига эга бўла туриб Хизрни излаган Мусога ўхшайди. Мавлоно ҳам шунча етуклик ва шон-шавкатга эга бўла туриб, комилликнинг юқори зиналари талабида юриб, махфий авлиёлардек пок Шамсни топди ва унга мурид тушди, оёғига бош қўйди ва бирдан унинг нурида фоний бўлди”[9,61].

“Валаднома”да Мавлавийнинг муридлардан қандай қилиб юз ўгиргани баён этилган.

Шамс Табрэзий ва Мавлоно ўртасидаги дўстлик ўн олти йил давом этди, аммо Қўниё аҳолисининг бу масалага бўлган салбий муносабати натижасида Шамс 1245 йили шаввол ойининг йигирма биринчиси, пайшанба куни сафарга отланиб, Дамашққа келди. Мавлоно Жалолиддин Румий ўз устози ва пиридан ажралишни хоҳламай, унга атаб тўрт ғазал ёзиб жўнатди.

Охири Мавлоно ўғли Султон Валадни Шамсиддинни қайтариб келиш учун Дамашққа жўнатди. Султон Валад 1246 йилда аҳолининг узр сўраши эвазига Шамс Табрэзийни қайтаришга муваффақ бўлди. У ҳам марҳамат қилиб, Қўниёга қайтди. Бу гал халқ турли миш-мишлар тарқатиб, унга анча озор берди. Кутилмаганда Шамс тўсатдан ҳаммани тарк этиб, номаълум юртга бош олиб кетди, бу сафар унинг ҳеч қандай дараги чиқмади [1,311].

Румий ҳаёти, ижоди ва қарашларини таҳлил ва таҳқиқ этиш йўлида АҚШ ва Ғарбий Европада кўзга кўринарли жиддий илмий ишлар амалга оширилди. Румийшунослик билан жиддий шуғулланган инглиз олимларидан биринчи бўлиб Ринальд Никольсонни (1868-1945) эслаш жоиз. У аслида юнон ва турк тиллари бўйича мутахассис эди, бироқ форс тилига жиддий меҳр қўйганлиги, қатъий ва тиниб-тинчимас саъй-ҳаракати боис форс тилини, сўнг араб тилини ўрганиб олди. Ўттиз ёшлик пайтидаёқ Мавлоно Жалолиддин Румийнинг “Маснавийи маънавий” ва “Девони Кабир”ини мутолаа қилди, шу мутолаа натижаси ўлароқ, унинг шеърларидан танлаб бир тўплам нашр эттирди[7]. Никольсон шоир девонларидан танлаб олган ғазалларни фалсафий маъноси ва хусусиятига қараб таснифлади ва 1898 йилда “Жоннинг жони” номи остида тўплам шаклида нашрдан чиқарди. Мазкур мажмуа 1977 йилда қайта чоп

қилинди. Никольсон 1924 йилда “Осиё салтанати жамияти” журналида Румийнинг “Фийҳи мо фийҳи” (“Ичиндаги ичиндадир”) асарини таништириб, унинг баъзи қисмларини таржима қилди. У амалга оширган ишларнинг энг муҳими “Маснавийи маънавий” таржимаси ва шарҳидир. У ёзади: “Маснавий” Жалолиддиннинг шеърийтадаги ҳайратга солувчи истеъдоди кенгликларини “Девони Шамси Табриз”дан кўра тўлароқ намоён этади. Мавлоно ғазаллари ҳақиқат, завқ-шавқ ва жозиблага ундовчи шеърийтаднинг энг баланд чўққиларида парвоз этиб, уни ирфон мулкининг малик уш-шуаросига айлантди. Аммо бу ғазаллар шундай бир оламда сайр қиладики, ҳаётнинг оддий мушоҳадалари билан унинг орасида анча масофа мавжуд. Ғайб ва аҳли шухуддан бошқа ҳеч ким бундан огоҳ эмас. Гап шундаки, “Маснавий” биринчи навбатда ана шундай масала ва тушунчаларга назар солади, инсон ҳаётининг мазмун-моҳияти ҳамда турмуш тарзи билан алоқа ўрнатади”.

Никольсон 1925-1940 йиллар давомида “Маснавийи маънавий”нинг илмий-танқидий матнини тайёрлаш ва унинг байтларини шарҳлаш билан шуғулланди. Ниҳоят, жиддий саъй-ҳаракат ва бир дунё меҳр-муҳаббат билан кўнглига туғиб кўйган ниятини амалга ошириб, саккиз жилдлик китобни жаҳон илмий ва адабий жамоатчилигига тақдим этди[8]. Никольсоннинг форсий адабиёт ва тасаввуф бўйича амалга оширган қимматли ишлари кўп, аммо бу соҳада у бажарган энг мураккаб ва қимматли иш “Маснавийи маънавий”нинг илмий-танқидий нашри эди [4,85]. “Маснавий”нинг Р.Никольсон тайёрлаган илмий-танқидий нашри ҳалигача энг мўътабар ва ишончли нашр ҳисобланади.

ХУЛОСА

Мавлоно Жалолиддин Румий ҳаёти билан боғлиқ бир қанча саҳналарда турли нақл ва ривоятлар натижасида баъзи бир чалкашликлар юзага келган. Жумладан, баъзи бир манба ва адабиётларда унинг оиласи билан Балхдан Қўниёга кўчиб кетиш чоғида 12 ёшда бўлганлиги айтилса, баъзи бир маълумотларга қараганда 20-22 ёшларда бўлган. Ёки Румийнинг Шамс Табрзий билан бўлган биринчи мулоқоти турли манбалар ва ривоятларда бироз тафовут билан нақл қилинади. Шамс Табрзийнинг охириги марта Мавлоно ҳузуридан чиқиб кетиши ва дом-дараксиз йўқолиши хусусида ҳам турлича фикрлар бор.

Мавлоно Жалолиддин Румийнинг бир фақиҳ мударрис ва воиз даражасидан улуғ бир ориф ва мутафаккир, буюк бир мутасаввиф ва шоир мақомигача босиб ўтган йўли кучли рухий-ботиний эврилишлар, маънавий-

ахлоқий юксалишлар орқали ҳосил бўлган. Ҳар ҳолда унинг ҳаёт йўли жуда мураккаб, шу билан биргаликда ибрат ва ҳикматларга тўла бўлганлигига ундан башариёт аҳлига мерос қолган “Маснавийи маънавий”, “Девони кабири Шамс” ва “Фийҳи мо фийҳи” каби асарлари гувоҳдир.

Фойдаланилган адабиётлар (REFERENCES)

1. Амир Исмоил Озар. Адабиёти Ирон дар адабиёт-э жаҳон. –Техрон: “Энтэшорот-э Сўхан”, 1387. – С.311.
2. Давлатшоҳ Самарқандий. Тазкират уш-шуъаро. Техрон, 1337. – С.196-197.
3. Ибн Батута. Сафарнома. Жилди 1. / Таржумаи Муҳаммад алии Муваҳҳид. – Техрон: “”Огоҳ”, 1376. – С.187.
4. Муҳаммад Истеъломий. Жалолоддин Румий ҳақида. Форс тилидан ўзбек тилига Жаъфар Муҳаммад таржимаси. – Техрон, 2001. – Б.85.
5. Озар Бегдилий. Оташкада. Дар зикри шуарои Балх. – Техрон, 1378. – С.194.
6. Rumi, London, Chapman and Hall; New York, Fredrich Stokes, 1931.
7. Selected Poems from the Divan-i Shams-i Tabriz, Cambridge Univesituy Press, 1898.
8. Tales of Mystic Meaning, Being Selections fvom the Mathnawi of Jalal-ud-Din
9. Фурузонфар, Бадиъуззамон. Рузгори Мавлоно Жалолоддин. – Техрон, 1366. – С.5.